

- Haralds, H, 1925. Representationsproblem, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1925, 255-264.
- Hultqvist, P, 1963. Klasspolitik och statsinteresse. En studie i oscarisk riksdagstaktik, s 95-117 i Hadenius, S (red) 1963, *Historia kring Oscar II*. Falun: Wahlström & Widstrand.
- Johannesson, K, 1990. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts Förlag AB.
- Knudsen T – Rothstein B, 1994. State Building in Scandinavia, *Comparative Politics* 26, 204-220.
- Lagerroth, F, 1943. Staaff eller de Geer? Till frågan om vårt levande statsskicks typologi, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1943, 1-33.
- Lewin, L, 1984. *Ideologi och strategi. Svensk politik under 100 år*. Stockholm: P A Norstedts & Söners förlag.
- Lewin, L, 1996. *Votera eller förhandla? Om den svenska parlamentarismen*. Stockholm: Fritzes Förlag AB.
- Magnusson, L, 1994. Stormaktsdrömmens sammanbrott – en förutsättning för Sveriges ekonomiska utveckling sedan 1700-talet, s 59-71 i Dahlgren, Jansson, Norman (red.) 1994, *Från stormakt till smånation. Sveriges plats i Europa från 1600-tal till 1900-tal*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Nilsson, T, 1993. Forskning om svensk politisk historia 1866-1920, s 65-118 i Lövgren et al. 1993, *Svensk politisk historia. En kommenterad litteraturoversikt*. Uppsala: HSNR.
- Nyman, O, 1944. *Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933*. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB.
- Nyman, T, 1999. *Kommittépolitik och parlamentarism. Statsminister Boström och rikspolitiken 1891-1905. En studie av den svenska parlamentarismens framväxt*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Paajaste, K, 1998. 'Parlamentarismen' som partiskhetens inkarnation. En analys av Sveriges politiska debatt 1900-1920, *Politiikka* 40, 197-211.
- Paajaste, K, 2000. Valtion etu vai kansan tahto – kamppailu 'parlamentarismista' Ruotsissa 1900-1920, s 61-72 i Aarnio & Luoma (red.) *Vai pelkkää retoriikkaa? 5. Liikkeiden, tulkintojen ja teorioiden mahti*. Jyväskylä, Jyväskylä University.
- Petterson, L, 1993. Forskning om svensk politisk historia 1809-1865, s 7-63 i Lövgren et al. 1993, *Svensk politisk historia. En kommenterad litteraturoversikt*. Uppsala: HSNR.
- Skinner, Q, 1978. *Foundations of Modern Political Thought I-II*. Cambridge: CUP.
- Skinner, Q, 1988. Some Problems in the Analysis of Political Thought and Action, s 97-118 i Tully, J (red.) 1988, *Meaning and Context*. London: Polity.
- Skinner, Q, 1989. Language and Political Change, s 6-23 i Ball, Farr & Hanson (red.) 1989, *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: CUP.
- Skinner, Q, 1999. Rhetoric and Conceptual Change, s 60-73 i *Finnish Yearbook of Political Thought 1999, vol. 3*. Jyväskylä: SoPhi.
- Stavenow, L, 1916. Frihetstidens parlamentarism och vår egen tid, *Svensk tidskrift* 1916, 173-182.
- Stråth, B, 1988. Continuity and Discontinuity in the Passing of Fronts I and II. Swedish 19th Century Civic Society: Culture, Social Formations and Political Change, s 21-42 i Stråth (red.) 1988, *Democratisation in Scandinavia in Comparison*. Gothenburg: Gothenburg University.
- Thulstrup, Å, 1968. *Svensk Politik 1905-1939. Från unionsupplösningen till andra världskriget*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsten, H, 1941. *Den svenska socialdemokratins idéutveckling I*. Stockholm: Tidens förlag.
- Tolonen, J, 1988. *Stat och rätt. En studie över lagbegreppet*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.

Studiet af politiske partier i Central- og Østeuropa – med en gennemgang af den vigtigere litteratur

Indledende bemærkninger

De gamle såkaldt "realsocialistiske" systemers undergang markerede overgangen til forskellige varianter af post-kommunistiske politiske og økonomiske systemer i Central- og Østeuropa. Disse transitioner har alle været historisk enestående. Variationerne fra land til land har været iøjnefaldende, men alle landene har været i bevægelse over mod en ny og mere varig samfundsmæssig tilstand.¹

De nye post-kommunistiske lande har siden 1989 gennemført økonomiske og politiske transitioner og samtidig hermed forandringer på identitetsmæssigt plan. De politiske forandrin-

ger er sket i et nært samspil med de økonomiske forandringer. Landene har uundgåeligt været mærket af den før-kommunistiske og kommunistiske fortid. Også udviklingen af politiske partier har været forbundet hermed. Selve transitionerne, dvs. perioden siden 1989, har gennemløbet flere faser. I en del lande, fx de baltiske lande og på Balkan har vi været vidner til en (gen)skabelse af helt nye selvstændige stater. De lande har gennemløbet særlig komplekse triale transitioner med (også) opbygning af nye nationalstater ("nation-building" processen).

Særlig opmærksomhed har været rettet mod

- Perioden op til 1989, dvs. *realsocialismens sene fase*
- *selve systemgennembruddet* omkring 1989
- den første periode efter 1989, præget af "*ekstraordinary politics*" og "*transition anomie*"
- overgangen til "*normal politics*"

Hver enkelt fase har haft sine helt særlige egenskaber og dynamikker. Først med overgangen til mere "normal politics" og mere forudsigelige og interessebaserede politiske processer begynder de politiske systemer at ligne de etablerede i vest. Indtil da må de begreber og tilgange der kendes ved studiet af vestlige politiske systemer anvendes med forbehold. Sagt med andre ord, er tabula rasa tilgangen der understreger transitionernes enestående karakter, mest relevant for så vidt angår perioden omkring selve systemgennembruddet og den "ekstraordinære" periode umiddelbart derefter.

Overgangen til mere "normal" interessebaseret politik var ikke nødvendigvis ensbetydende med en konsolidering af demokratiet. Flere muligheder stod åbne, herunder også udviklinger i retning af autoritære eller semi-autoritære styreformers. Konsolidering var for de nye demokratier frem for alt forbundet med *regime-overlevelse* og *stabilisering*, dvs. forebyggelse af tilbagefald til de gamle systemer og overvindelse af det kaos der uundgåeligt prægede perioden omkring og lige efter de gamle systemers undergang ("extraordinary politics" og "transition anomie"). Den klassiske skelnen mellem *negativ* og *positiv* konsolidering har således specifikke østeuropæiske dimensioner.

Politiske partier kan i denne sammenhæng betragtes som en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for sikringen af demokratiet. De politiske partier i Central- og Østeuropa har ikke levet op til de maksimalistiske krav der gennem tiderne er blevet stillet til politiske partier og som går ud over selve valghandlingen. Den historiske baggrund har været meget anderledes end i etablerede demokratier og partisystemer, koblingerne til vælgerne har været problematisk, dels fordi partierne var nye og som sådan svagt institutionaliserede, dels fordi de sociale forandringer har været så hurtige. De første frie valg var i høj grad bagudskuende, nærmest folkeafstemninger for eller imod det gamle system.

Det følgende vil fortrinsvist forme sig som en kommenteret oversigt med gennemgang af relevant politologisk litteratur om udviklingen af partier og partisystemer i de nye demokratier i Central- og Østeuropa.

De emner der har haft særlig interesse og som derfor danner ramme for den følgende gennemgang vil være:

- teoretiske og metodiske tilgange til studiet af partier og partisystemer i Central- og Østeuropa
- den historiske arv, dvs. den før-kommunistiske og kommunistiske periode
- selve omstændighederne omkring de gamle systemers undergang
- oprettelsen af partier, dvs. den første periode
- etablering af varige partidannelser og partisystemer
- typer af politiske partier
- og endelig særtræk for de enkelte lande

Hovedvægten vil blive lagt på de fire central-europæiske lande, Polen, Tjekkiet, Slovakiet og Ungarn. Kun bøger og artikler på vestlige sprog, fortrinsvist på engelsk, er medtaget, men engelsksproget litteratur fra de central- og østeuropæiske lande selv er også inddraget. En mere komplet, men dog ikke fuldstændig liste omfattende titler på bøger og tidsskriftsartikler vil findes sidst i artiklen med angivelse af titel, forlag og udgivelsesår for de omtalte bøger og artikler. Gennemgangen skal ses i sammenhæng med mit eget igangværende arbejde om udviklingen af partier, partityper og partisystemer i de central- og østeuropæiske lande.

De forskellige forskningsretninger

Det har været diskuteret hvor langt politologiske begreber, som de fx kendes fra struktur-funktion tilgangen, rækker langt nok ved studiet af de øst-europæiske transitioner. Med hensyn til *fortolkningen* er det som nævnt under alle omstændigheder mest relevant at benytte tabula rasa tilgangen for så vidt angår tiden lige omkring og lige efter 1989. Situationen var på det tidspunkt kvalitativt anderledes. Partierne blev oprettet stort set uden sociale koblinger til vælgerne, under en dyb økonomisk krise og desuden under kraftigt pres fra det internationale samfund. Med overgang til mere "normal" interessebaseret politik fik partierne og partisystemerne større lighed med vestlige, dog uden at skillelinier ("cleavages") med rod i den kommunistiske fortid af den grund kan siges af være helt affrosset.

Mange forskellige teoretiske tilgange er blevet benyttet, hvilket er uundgåeligt på grund af transitionernes kompleksitet, de helt særlige dynamikker og den normalt forholdsvis brede tilgang til emnet. Studierne har således med fordel kunnet inddrage såvel institutionelle organisatoriske analyser som diskursive og policy-relaterede tilgange. Den stærke kollektivism, "Vi versus Dem" holdningerne kan gøre diskurs- og fænomenologisk prægede tilgange nærliggende. Under den stærke polarisering op til og lige efter 1989 kunne de makro-strukturelle og institutionelle tilgange sjældent stå alene.

Jacek Bielasiaks, "Substance and Process in the Development of Party Systems in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, No.1, 1997 et godt bidrag for så vidt angår det generelle billede. Bielasiak fremhæver bl.a. de substantiv ("substantive") og processuale ("process view") tilgange til studiet af forandringerne i øst. Det substantiv grundsyn beskæftiger sig mest på ligheder og forskelle mellem partisystemerne i Central- og Østeuropa over for de vestlige erfaringer. Her gøres brug af de kendte distinktioner så som sociale "cleavages", højre-venstre-skalaer og politiske omgrupperinger ("realignment") med inddragelse af bl.a. meningsmålinger. Målingerne foretages på bestemte tidspunkter, hvorfor tilgangen overvejende er statistisk. Den processuale tilgang

beskæftiger sig derimod i højere grad med historiske forløb. Udviklingen betragtes som mere ubestemt med brug af multidimensionelle akser for partikonkurrence og med vægt på forandringer i polariseringsmønstre og i interaktion over tid. Partisystemernes evolutionære karakter understreges, partierne og partisystemerne bevæger sig fra kaotiske situationer til situationer med mere klare spilleregler og mere klar programudvikling. Det skal understreges at forskellen mellem den substantiv og processuale tilgang ikke er knivskarp. De fleste analyser indeholder elementer af begge.

Linz og Stepan (Linz and Stepan, 1996) beskæftiger sig ikke alene med Central- og Østeuropa men også Latinamerika. Forfatterne anlægger et bredt perspektiv, dog med fokus på de demokratiske transformationer og konsolideringen af demokratiet. Flere forskellige metodiske tilgange er blevet benyttet: typologisk analyse ("typological analysis"), "surveys", analyser, herunder neoinstitutionelle og "path-dependent" analyser, spilteori samt egne interviews med nøgleaktører. Metoden er historisk, dynamisk, flerdimensional og kvalitativ. Linz og Stepan understreger, som vi skal se senere, samspillet mellem regimeform (før 1989) og den (parti)politiske udvikling efter 1989.

Spørgsmålet er så hvor langt vi er nået i forskningen af transitionerne i øst. De gamle systemers kollaps for godt ti år siden førte til anvendelsen af nye og allerede kendte forskningstilgange ved studiet af de post-kommunistiske systemer der fulgte efter de gamle realsocialistiske. I eksempelvis Paul Kubiceks artikel, "Post-Communist political studies: ten years later, twenty years behind?", *Communist and Post-Communist Studies* 33 (2000) 295-309 forsøges på provokerende måde at gøre status over ti års forskning. Kubicek når frem til at resultatet ikke er særlig imponerende, det være sig om tilgangen har været politisk kultur, transitologi, nationalisme, institutionalisme eller politisk økonomi. Han mener ud fra en analyse af indholdet i vigtige vestlige politologiske tidsskrifter at kunne konstatere at den politisk økonomiske tilgang har ydet de mest interessante forskningsresultater. Den konklusion kan naturligvis altid diskuteres. Selv synes jeg nu partiforskningen er nået

ganske langt, hvilket den følgende gennemgang forhåbentlig vil dokumentere.

Den historiske arv

Der er blevet udgivet adskillige værker om de østeuropæiske landes historie, herunder de 40 år under kommunistisk styre.

Blandt de mange bøger der omhandler udviklingen i Central- og Østeuropa siden anden verdenskrig bredt historisk, kan anbefales Paul G. Lewis, *Central Europe since 1945* (London and New York: Longman, 1994), samt Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe 1944-1993, Detour from the periphery to the periphery* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Begge er velegnede til introducerende undervisning på universitetsniveau, Lewis' bog en mere traditionel, men god gennemgang af Østeuropas efterkrigshistorie frem til begyndelsen af 1990'erne. En af de klassiske og flittigt benyttede værker ved studiet af og undervisning om temaer i tilknytning til transitioner og transformationer i komparativt perspektiv er – og vil sikkert fortsat i rum tid endnu – være Adam Przeworski *Democracy and Market*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991) og Juan J. Linz og Alfred Stepan *Problems of Democratic Transformation and Consolidation – Southern Europe, South America, Post-Communist Europe*, (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996). Begge inddrager komparationer mellem Central- og Østeuropa og Sydeuropa og/eller Latinamerika

Adam Przeworski fremhæver at transitionerne i øst modsat i syd har været underkastet særlige eksterne påvirkninger (Gorbatsjov-effekten, Helsingfors-processen), hvilket betyder at erfaringerne fra de Latinamerika ikke umiddelbart lader sig overføre til Central- og Østeuropa. Som O'Donnell & Schmitter (O'Donnell and Schmitter, 1991) peger han på at nøglen til at forstå hvordan autoritære systemer går i opløsning skal søges i regimernes legitimitet. Przeworski medtager den yderligere forudsætning at der samtidig hermed også skal eksistere politiske alternativer der giver borgerne reelle valg. Med Gorbatsjov ved roret i Kreml fik de denne mulighed. Przeworski metode går ud på at se de

politiske processer som en række *strategiske valgsituationer*, hvor aktørerne må handle i forhold til konflikt og koordinering ud fra egne interesser i en given handlingskontekst. Spilteoretiske og rationale choice tilgange forekommer særlig relevante i Ungarn og Polen, fx ved studier af rundbordssamtalerne mellem oppositionen og de kommunistiske myndigheder og magtkampene mellem de forskellige fløje inden for de kommunistiske partier. Fløjlsrevolutionen i Tjekkoslaviet var derimod karakteriseret ved *implosion* og system-kollaps, dvs. uden reelle forhandlinger med repræsentanter for det kommunistiske parti (KSCM) og ved det gamle systems radikale og hurtige undergang.

Blandt andre anbefalelsesværdige fremstillinger om årsagerne til de gamle systemers undergang kan nævnes Valerie Bunces bog, *Subversive Institutions, The Design and the Destruction of Socialism and the State* (Cambridge Studies in Comparative Politics, Cambridge: Cambridge University Press, 1999). Bogen behandler som Linz og Stepan (Linz and Stepan, 1996) landespecifikke variationer, fokuserer regime-kollaps, på samspillet mellem regimers undergang og staters undergang og beskæftiger sig i sidste tilfælde naturligt nok i særlig grad med ligheder og forskelle i forbindelse med opløsningen af Jugoslavien, Sovjetunionen og Tjekkoslaviet. Der er tale om en problematiserende fremstilling, ikke en systematisk historisk gennemgang sådan som vi ser det hos Lewis. Statsopløsninger forklares hos Bunce ud fra det tætte samspil mellem regime- og statsundergang og interaktion mellem national føderalisme og "muligheder" ("political opportunity structures") der fulgte i kølvandet på undergravningen af de kommunistiske partiers magtposition i 1980'erne.

Blandt østeuropæiske publikationer kan anbefales polakken Andrzej Rychard meget interessante publikation, *Adaption and Breakthrough* (Warsaw: IFiS Publishers, 1993). Den er særlig møntet på Polen, men fremstillingen kan også være nyttig ved studiet af forandringerne i andre lande. I bogen præsenteres frugtbare modeller for studiet af udviklingen i perioden op til det gamle systems undergang og tiden lige efter og med brug af forskellige niveauer og subsyste-

mer. Forholdet mellem de fire delsystemer, det officielle system, antisystemet, non-systemet og det uofficielle system blev ændret radikalt i årene op til 1989. Stadig flere slap fri af angsten og håbløsheden og sluttede sig til antisystemet. Samtidig hermed svækkedes det officielle system alvorligt af både indre og ydre årsager. Den sidste periode frem til 1989 var iflg. Rychard kendetegnet ved en *aktiv tilpasning*, inden for det officielle system i form af en pragmatisk tilpasning til de nye forhold, inden for antisystemet i form af stadig mere vidtgående krav om politiske og økonomiske forandringer.

Systemgennembruddet og perioden præget af ekstraordinær politik

Det er alment accepteret at systemgennembruddet i 1988-89 ikke kan betegnes som revolutioner i den klassiske forstand, dersom vi med Kitschelt mfl. med revolution forstår

a sustained accelerating political organization and mobilization of regime opponents from below, who challenge a weakening, intrasignificant status quo elite. Revolutions bring about an open contest for power with a dual power structure ("revolutionary situation") and eventually displace the incumbents by the challengers' violent takeover of the executive and the coercive state machinery (Kitschelt m.fl., 1999:31).

Spørgsmålet er hvilke betegnelser der så rammer den faktiske tilstand bedst. I en eller anden udstrækning har vi i alle landene haft at gøre med *implosioner*, som nævnt mest tydeligt i Tjekkioslovakiet. Fænomenet er beskrevet af eksempelvis John Higley i artiklen "Transitions and Elites" (i Aurel Braun and Zoltan Barany, 1999:62-63) beskriver som "sudden decompression or grave weakening of state apparatus, especially military and police forces, leading rapidly to regime collapse". Fænomenet implosion er blevet defineret forskelligt og optræder kun sjældent i idealtypisk form, men kredser trods alt om det samme. Huntington har talt om "replacements" (Huntington, 1991:142-51), Timothy Garton Ash om "refolutioner", andre igen om "break downs" og "sudden collapse".

Implosioner skyldes normalt voksende økonomiske problemer og stigende korrupsion, un-

dertiden også etniske modsætninger. Implosioner kommer ikke til udtryk i form af egentlige voldelige mellem de gamle og nye eliter gennem fx en mobilisering af masserne eller direkte intervention ude fra. Linz og Stepan (Linz and Stepan, 1996) mener at implosion i særlig grad har kendetegnet "næsten-totalitære" ("near-totalitarian") og "frosne" ("frozen") post-totalitære regimer, i hvilke de regerende eliter er ubevægelige, stivnede og ude af stand til at imødesee og forebygge en implosiv udvikling og kriser. I sådanne systemer (jævnfør Tjekkioslovakiet) havde de politiske partier yderst kort tid til at organisere sig, hvilket banede vej for oprettelsen af de brede anti-kommunistiske embryonale catch-all bevægelsesprægede partier som eksempelvis folkefronterne i de baltiske lande, Solidaritet i Polen og Borgerforum (OF) og Alliancen mod Vold (VPN) i Tjekkioslovakiet.

Omkring 10-året for "the big breakthrough" i 1989 blev udgivet flere sæmnumre af tidsskrifter. Selv vil jeg anbefale *Journal of Democracy*, Januar 1999, hvori Richard Rose og Laurence Whitehead giver hver deres analyser af året 1989. På den skandinaviske front kan anbefales *Vindue mod Øst* no.2 1999 udgivet fra Syddansk Universitet der indeholder såvel tværlande gennemgange som særlige afsnit om Polen, Tjekkiet, Slovakiet samt Ungarn. På bogfronten kan anbefales Sorin Antohi og Valdimir Tismanuev, *Between Past and Future, The revolutions of 1989 and their aftermath* (Budapest: Central European University Press, 2000). Bogen rummer ikke mindre end 21 tværlande afsnit under så indbydende overskrifter som "Meanings of 1989", "Winners and losers in the Great Transformation", "Vulnerabilities of the New Democracies" og "The New Europe".

Blandt fremstillinger der beskæftiger sig med de gamle systemers undergang og perioden lige efter kan anbefales G.A. Bryant og Edmund Mokrzyckiy (eds.), *The New Great Transformation?* (London and New York: Routledge, 1994). Her giver redaktørerne en god introduktion til begreberne transition og transformation. Zygmunt Bauman giver på side 18-19 i bogen et godt eksempel på fænomenet "fælles omflytning" (på polsk: "przemieszczenie"), dvs. en systemisk forandring forstået som myndigheder-

nes og oppositionens *fælles værk*, sådan som det kom til udtryk i forbindelse med rundbordsforhandlingerne i Polen. Han beskriver, hvordan Adam Michnik, dissidenten fra perioden før 1989 og derefter chefredaktør ved dagbladet "Gazeta Wyborcza", i maj måned 1992 dukkede op på fransk fjernsyn sammen med manden, han bidrog til at fjerne fra magten, general Wojciech Jaruzelski der var kommet til Frankrig for at reklamere for den franske version af sine erindringer. I en fjernsynsdiskussion talte de to venligt om hinanden. De forstod hinanden uden større vanskeligheder og syntes at være enige i de fleste spørgsmål.

Mange polakker var vrede på Michnik, gårsdagens helt. Hvad de chokerede og vrede iagttagere ikke forstod var at de var integrale partnere i den samme historiske diskurs. Kun sammen, i deres indbyrdes konflikt, kunne de skabe den diskurs der i sidste instans førte til demonteringen af det gamle system. Kun gennem denne fælles diskurs fik historien den rette mening. Løsningen på konflikten var afslutningen på den gamle diskurs (rundbordssamtalerne). Med kommunismens fald mistede diskursen sit gamle indhold ("subject matter"). De gamle kampe havde i mange spørgsmål bragt Michnik og Jaruzelski tættere sammen end kampfællerne i dissidentperioden der fortolkede begivenhederne yderst forskelligt og efter 1989 som bekendt udviklede deres egne destruktive indbyrdes "krige i toppen".

Tjekken Jiri Kabele og Polens tidligere finansminister Leszek Balcerowicz har begge beskæftiget sig med de helt særlige forhold i perioden der fulgte umiddelbart efter systemgennembruddet. Balcerowicz' "Understanding Post-communist Transitions", *Journal of Democracy* Vol. 5, no. 4, October 1994, giver således indblik i Balcerowicz' "selvforståelse" og den udbredte holdning til transformationerne blandt neoliberalt indstillede økonomer. Troen på det fri marked var en form for befrielsesideologi for ledere af Leszek Balcerowicz' og Vaclav Klaus' type. Under den første periodes "extraordinary politics" herskede helt særlige politiske (og økonomiske) forhold, de nye ikke-kommunistiske ledere besad på det tidspunkt en betragtelig politisk kapital og kunne takket være de "windows

of opportunities" gennemføre hårde, men uomgængelige økonomiske indgreb uden alvorlig modstand fra befolkningens side, dog forudsat at de politiske ledere forstod at udnytte den særlig store handlefrihed, den politiske kapital, i den første periode. Det skete langt fra altid. I det øjeblik ekstraordinær politik blev forvandlet til mere ordinær, interessebetonet politik, dalede handlefriheden.

Jiri Kabele benytter "A General Interpretation of Transition in the Czech Republic (1989-1993)", *Czech Sociological Review*, Vol. VII, no. 1, Spring 1999:3-21, termen "transition anomie" om den første periode. De politiske forhold der kendetegner allerede etablerede demokrater, endnu ikke er slået igennem, højst i embryonal form. Hans tilgang er diskursiv. Kabele taler således om "the universe of myth", "mythical framework" og "the world of narratives" og vurderer den første periode ud fra at den nye samfundsmæssige bevidsthed i den første fase endnu ikke er socialt forankret, hvad den stærkt omskiftelige situation lige efter det gamle systems undergang simpelt hen ikke gjorde mulig. Rollerne blev byttet om. Gårsdagens "undergravede virksomhed" blev med ét dagens "lov og ret", gårsdagens forrædere blev med ét dagens helte. Den neoliberale diskurs blev dog ikke i længden bærende diskurs. Fra begyndelsen af 1990'erne svingede det politiske pendul mod venstre. Såkaldt "post-kommunistiske partier" sejrede ved parlamentsvalgene i Litauen, Polen, Ungarn og Bulgarien. De tjekiske socialdemokrater fik dog først et afgørende gennembrud ved valget i 1996.

Konsolidering af demokratiet og overgang til mere "normal politics" Mange har naturligt nok fokuseret på graden af konsolidering af demokratiet. Analyseme har her skiftevist lagt vægt på de "tekniske" ("procedural") og normative aspekter. En god introduktion er efter min mening Andreas Schedlers artikel "What is Democratic Consolidation", *Journal of Democracy*, Vol. 9, No.2, April 1998:91-107. Schedler skelner mellem henholdsvis autoritære regimer, semi-demokratiske "electoral" demokratier, liberale demokratier og avancere-

de demokratier. Konsolidering har for ham en normativ teleologisk kerne. Det umiddelbare mål har været at sikre den tilstrækkelige stabilitet og minimere faren for politisk tilbageslag, sådan at demokratiet i sidste ende bliver "the only game in town". Sagt med andre ord, har vi at gøre med en *negativ* konsolidering.

Schedler understreger med rette at konsolidering er et tvetydigt begreb og at konsolidering uundgåeligt vil udgøre en "moving target", for så vidt som konsolidering af demokratiet aldrig kan være en afsluttet proces. Begrebet har ikke en "core meaning" og et "catch-all concept" og er derfor blevet anvendt i skiftende betydninger. Han understreger at begrebet konsolidering for transitionslandenes vedkommende især i de første år var forbundet med regime-overlevelse og stabilisering, sikring mod tilbagefald til det gamle system eller til andre typer autoritære systemer.

Overvindelsen af det gamle system er dog ikke i sig selv en garanti for konsolidering. Som fremhævet af O'Donnell & Schmitter i *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991) er overgangen til mere "normal politics" ikke nødvendigvis ensbetydende med mere demokrati, der kan meget vel være tale om en overgang til "something else", i værste fald overgang til nye autoritære systemer.

I den sammenhæng kan Linz og Stepan (Linz and Stepan, 1996) være nyttig læsning. Her tages udgangspunkt i definitioner af hvad der betegner som afsluttede demokratiske transitioner ("completed democratic transitions") og konsolideret demokrati ("consolidated democracy"). Vægten lægges henholdsvis på adfærdsmæssige, holdningsmæssige og konstitutionelle aspekter, alle er med til at sikre at demokratiet bliver "the only game in town". I takt med konsolideringen af demokratiet bliver demokratiet en "rutine" ("routinized") og dybere internaliseret både socialt, institutionelt og psykologisk. Hvorvidt konsolideringen som følge heraf vil blive styrket og uddybet ("deepen") er betinget af fortsatte sociale fremskridt, respekt for menneskerettighederne, ligestilling og informationsfrihed.

Som svar på spørgsmålet om *hvornår* den demokratiske transition kan siges at være afsluttet støtter Linz og Stepan sig til følgende forholdsvis maximalistiske udlægning:

A democratic transition is complete when sufficient agreement has been reached about political procedures to reproduce an elected government, when a government comes to power that is the direct result of a free and popular vote, when this government *de facto* has the authority to generate new policies, and when the executive, legislative and judicial power generated by the new democracy does not have to share power with other bodies *de jure*. (Linz og Stepan, 1996:3)

Særlig vægt lægger de på *de fem gensidigt forbudne arenaer* til bedømmelse af hvilken grad demokratiet kan siges at være afsluttet og konsolideret. Arenaerne er sagt i al korthed etablering af et levende civilt samfund til understøttelse af demokratiet, et relativt autonomt politisk samfund, styre ved lov ("rule of law"), en tilstrækkelig stærk ("usable") stat samt - som den sidste arena - et funktionelt økonomisk samfund. Linz og Stepan gør opmærksom på at demokratiet vil kunne styrkes, dersom en demokratisk og/eller regional hegemon gennem meningsfyldte incentiver og disincentiver bidrager til den videre konsolidering af demokratiet. En sådan regional hegemon kunne i Central- og Østeuropas tilfælde være EU. Linz og Stepans demokrati-tilgang er bredt accepteret, også i de central- og østeuropæiske lande.

Linz og Stepans bog kan suppleres med flere artikler og bøger fra ungareren *Attila Ágh*. Tidligt i 1990'erne, i eksempelvis "The Paradoxes of Transition: The external and internal overload of the Transition Process", *The Journal of Communist and Transition Politics*, Vol. 10, No. 3, 1994, indtog Ágh et forholdsvis pessimistisk syn på de demokratiske muligheder. Han benyttede således ved studierne af Central- og Østeuropa betegnelser som semi-demokrati og pseudo-demokrati og skelnede mellem henholdsvis formalistisk, elitistisk, parti-istisk demokrati og - som yderpunkt - "tyrannisk majoritetsstyre".

Senere har vurderingerne af demokratiets fremtid været knap så pessimistiske, eksempel-

vis i bogen *The politics of Central Europe* fra 1998. Denne fremstilling giver sammen med Linz og Stepan transitionerne både perspektiv og god mening. Ágh skelner mellem det korporative, populistisk-elitistiske og elektorale ("electoral") demokrati og skelner mellem de mere fremskredne transitioner i Centraleuropa og på Balkan. Transition og konsolidering beskriver han som komplekse samfundsmæssige processer med institutionalisering, social integration, politisk deltagelse samt udvikling af en ny politisk kultur efter 40 år under stalinisme, neo-stalinisme og forskellige typer post-totalitære realsocialistiske systemer. Set i det perspektiv kan de politiske partier betragtes som en nødvendig men ikke tilstrækkelig betingelse for sikring af demokratiet.

Nok så vigtigt at er at få skabt den tilstrækkelige demokratiske kultur. I artiklen "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3 (119), Warsaw 1997, peger Włodzimierz Weselowski på fire ideale krav som partierne helst skal opfylde for at bidrage til konsolidering af demokratiet:

- for det første skal de i forbindelse med valg fremlægge klart afgrænsede og indbyrdes konkurrerende partiprogrammer
 - for det andet skal der herske en gensidig tolerance
 - for det tredje skal valgnederlag og tab af regeringsmagt accepteres
 - og for det fjerde skal eksistere forholdsvis tætte koblinger mellem partier og vælgere
- Disse krav er dog langt fra altid opfyldt—og ikke kun i de central- og østeuropæiske lande.

Udvikling af partier og partisystemer

Et nærmere studie af politiske partier i Central- og Østeuropa kan tage udgangspunkt i vestlige klassiske værker, fx Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems, A framework for analysis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1976). Partiudviklingen har i Central- og Østeuropa dog helt særlige træk, især i den første fase efter de gamle systemers undergang. Dengang var de politiske partier ikke i høj kurs. Antipolitik og "ikke-politisk politik" havde godt tag især i de intellektuelle med baggrund i dissidentmiljøerne. Intellektuelle blev ikke desto mindre

særdeles aktive i de nye paraply- og bevægelsespartier. Partierne blev sjældent skabt ud fra eksplicite vælgerpræferencer, dvs. eksogent, snarere endogent, ud fra splittelse og "krige i toppen" i eksisterende partier, i en del tilfælde post-kommunistiske parti-bevægelser og (ex)kommunistiske partier.

Blandt bøger der fokuserer på partiudviklingen, kan også henvises til Geoffrey Pridham og Paul G. Lewis, *Stabilizing fragile democracies, Comparing new party systems in southern and eastern Europe* (London and New York: Routledge, 1999). Her giver Gábor Tóka en bred tværlande-gennemgang og der drages sammenligninger mellem partiudviklingen i Central- og Østeuropa og Sydeuropa efter diktaturenes fald. Som fremhævet af Attila Ágh i artiklen "New political elites in east-central Europe" (i: Geoffrey Pridham and Paul G. Lewis (eds.), 1996) havde der i de central- og østeuropæiske lande godt nok været diskussioner om de rette strategier under kampen mod det realsocialistiske system, men kun ringe afklaring med hensyn til strategier for overgangen fra det gamle til det nye system.

Herbert Kitschelt, Zdenka Mansfeldova, Radosław Markowski og Gábor Tóka beskæftiger sig med vigtige aspekter af partiudviklingen i bogen *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation and Inter-Party Cooperation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999). Centralt er her samspillet mellem partiudviklingen og den historiske arv, i den forbindelse lægges især vægt på *regime-typer* i perioden op til 1989. I bogen skelnes mellem henholdsvis den bureaukratisk-autoritære ("bureaucratic-authoritarian"), den national-tilpassningsdygtige ("national accomodative") og den patrimoniale ("patrimonial") form for post-stalinisme og realsocialisme. *Regimeformen* blev i høj grad bestemmende for såvel det gamle systems undergang og tiden umiddelbart derefter, herunder oprettelsen af politiske partier. National-tilpassningsdygtige regimer som i Polen og Ungarn fremmede en forhandlet overgang og udvikling af tripolære partisystemer. Den bureaukratisk-autoritære som i Tjekkosllovakiet førte til gengæld til implosion fulgt af stærkt polariserede parti-relationer.

Mere voldelige var overgangene i patrimoniale, sultanistiske regimetyper som Bulgarien og (især) Rumænien hvor ex-kommunisterne fik en større politisk og økonomisk indflydelse. Konklusionerne hos Kitschelt (Kitschelt mfl., 1999) forekommer, som antydnet, mest relevante for den første periode.

Herbert Kitschelts artikel "Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies", *Party Politics*, Vol. 1, No.4:447-472, er for mig at se et godt supplement til Ághs bøger og artikler. Flere antikommunistiske partier skiftede fra løse bevægelsesparter til stift organiserede kartel- og magtpartier. Kitschelt fremhæver at de nye politiske ledere efter den indledende periodes "ekstraordinære politik" gerne i højere grad end før skal være i stand til at formulere sammenhængende, konsistente programmer og præsentere vælgerne for mere meningsfulde valg. Med tiden blev kravet til "good governance" skærpet, partierne kunne ikke sikre sig stemmer ved blot et ja eller nej til perioden før 1989.

David M. Olson anlægger i artiklen "Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central Europe", *Political Studies*, 1998, XLVI:432, et helhedsperspektiv på partier og partisystemer. Set i det perspektiv kan partier og partisystemer teoretisk og metodisk med fordel studeres ud fra "a sequence theory of election parliament cycles", iflg. hvilket udviklingen af politiske partier og forholdet mellem dem afgøres igennem serier af valg, over flere skiftende parlamentsperioder og med forskellig politisk sammensætning af parlamenterne, kort sagt en overvejende flerdimensional og dynamisk tilgang. For så vidt angår forholdet mellem parti og vælgere og vælgeradfærden kan henvises til eksempelvis Gábor Tókas udmærkede gennemgang i artiklen "Party Appeals and Voter Loyalty in New Democracies", i *Political Studies*, XLVI, 1998.

Med hensyn til de forskellige stadier i partiernes udvikling kan for Ungarns – og til dels også de andre centraleuropæiske lande – tages udgangspunkt i Attila Ághs opdeling i fire faser som disse kommer til udtryk i artiklen "The Hungarian Party System and Party Theory in Transition of Central Europe", *Journal of Theoretical Politics*, 1994, no.2:217-238. I den første

fase udvikles partierne inden for rammerne af de kommunistiske ét-partisystemer i forfald. I den fase kan de politiske partier bedst betragtes som embryonale. I næste fase udvikles *protopartier* med egenskaber der levede op til de minimalistiske krav. Partierne erhverver sig efterhånden flere af de karakteristika, vi kender fra allerede etablerede partier, men de var stadig mærket af lav organisation, svag institutionalisering og ramt af opsplittning og fraktionsdannelser. I tredje fase følger en *parlamentarisering* af partierne med stærkere indbyrdes rivalisering men med ensidigt fokus på aktiviteterne i parlamentet.

Først i fjerde fase rettes større opmærksomhed mod de ydre rammer for partiernes virksomhed. Partierne vil da i højere grad end før fokusere på udviklingen af strategier og programarbejde og adskillelsen til det civile samfund bliver noget mindre. Adgangen til den partipolitiske scene bliver med tiden mere lukket, bl.a. på grund af høje spærregrenser og finansiel støtte til de allerede repræsenterede partier og en generelt ringe medieadgang for nye partier. Spørgsmålet er imidlertid om udviklingen af partierne overhovedet er nået frem til den fjerde fase. Sker det er overgangen til "normal politics" og den mere varige tilstand helt eller næsten afsluttet.

Parti-systemerne

Ganske som partierne har *partisystemerne* gennemløbet forskellige faser. Som påpeget af Bohdan Szklarski (i artiklen, "Party Non-system, Nascent Political Parties and Elites and the Electorate", *Sisyphus*, IfiS Publishers, Warsaw, 1995) kan for den første periodes vedkommende knap nok tales om partisystemer, for så vidt partierne på grund af den interne splittelse kun i ringe omfang interagerede indbyrdes – og slet ikke efter faste forudsigelige mønstre. Szklarskis analyse er fremmørende til forståelsen af forholdene i de første år efter gennembruddet i 1989. Under "party-non-systems" lever de politiske partier heller ikke op til de maksimalistiske krav forstået som formulering af konsistente fremtidsrettede politiske programmer og ideologier. Konflikter inden for partierne præger adfærden udadtil, svækker de sociale koblinger og holder partierne på afstand af de civile samfund.

I Sartoris terminologi (Sartori, 1996) skal systemet helst gå ud over "a separate consideration of its component elements", hvilket ikke var tilfældet for den første periodes vedkommende. I etablerede partisystemer skal partierne i sidste ende være en funktion af andre partier og reagere i et konkurrencepræget samspil med andre partier. Det var ikke tilfældet i første fase. For den første periodes vedkommende må derfor formuleres nye begreber og findes nye tilgange, kort sagt benyttes en tabula rasa tilgang.

Polarisering og fastfrysning har også ved studiet af partisystem-udviklingen i Central- og Østeuropa taget udgangspunkt i Lipsets og Rokkans klassiske fastfrysningstese (Lipset og Rokkan, 1967). De skillelinier ("cleavages") der har præget partisystemerne i de nye demokratier i øst, har en helt særlig oprindelse. I den forbindelse kan Gábor Tókas artikel, "Party Appeals and Voter Loyalty in New Democracies", *Political Studies*, anbefales. Som anført af Tóka er interessen for "cleavages" forbundet med vedvarende ("persistence") og reproduktion af konfliktlinier over tid. Vi har iflg. ham kun at gøre med "cleavages", dersom skillelinierne er varige. Gruppetræk, tilhørsforhold og holdninger styrkes og forstærkes ("hardens"), hvilket dog langt fra altid kan siges med sikkerhed (Kitschelt mfl., 1999:63). Gábor Tóka tilslutter sig den tredimensionale definition med strukturelle, normative og organisatoriske delelementer, og mener at vi kun har at gøre med "cleavages" "if an enduring organizational form is given to a politically mobilized opposition between such members of relatively closed groups who have distinct values, beliefs and identity".²

Spørgsmålet er imidlertid om partierne vedbliver med at organisere sig efter de kendte sociale skillelinier og herudfra artikulerer deres politiske mærkesager eller om der indtræffer et oprud ("dealignment") eller måske ligefrem af-frysning ("unfreezing") af gamle skillelinier. Sker det, bestemmes valgene mest af enkeltsager, vurderinger af de siddende regerings politik og ledelsesstil. Siden 1989 har vi for de central- og østeuropæiske landes vedkommende været vidner til såvel fastfrysning som affrysning. Vestlige vurderinger har ofte været bestemt ud fra et "deep freeze" scenarie ud fra slo-

ganet om at "Øst er og forbliver Øst, Vest er og forbliver Vest", en antagelse om at delingen mellem øst og vest politisk, økonomisk og kulturelt er historisk bestemt og permanent (se fx Ágh, 1998:39). Ud fra den betragtning vil de østeuropæiske lande civilisatorisk forblive "uden for Europa", en konklusion der naturligvis ikke deles hos eliterne i Central- og Østeuropa selv.

Tesen om fastfrysning er forbundet med fænomenet "path-dependency", fastfrysning af *vejen fra plan til marked*. Emnet er behandlet, bl.a. af Włodzimierz Weselowski i artiklen "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3 (119), Warsaw 1997:231. Emnet er ikke nyt. Den sovjetiske ensretning og Marshall-planen havde i sin tid begge til formål at bringe politikken og økonomien ind på ganske bestemte – og vidt forskellige – "stier" ("pathways"). Efter 1989 fik østeuropæerne friheden, men de blev, for at bruge Ághs formulering (Ágh, 1998:33) "forced to be free in an imposed way". Jiri Kabele formulerer sig i same baner og taler i artiklen "A General Interpretation of Transition in the Czech Republic", *Czech Sociological Review*, Vol. VII, No.1, Spring 1999:17, om "path-dependency of the fundamental change", skabt ud fra "ombygning" ("rebuilding") af institutioner og organisationer. De nye "pathways" udgør et ensrettet moderniseringsprojekt der skabes ud fra og i sammenhæng med de strukturelle forhold, den historiske arv fra de 40 år under kommunistisk styre. Zygmunt Bauman understregede allerede i begyndelse af 1990'erne (i Bryant and Mokrzycki (eds.), 1994:25), at de nye post-kommunistiske lande havde ringe frihed til at bestemme den førte politik, også selv om de inderst inde måtte ønske det. I de senere år har "path-dependency" været forbundet med den anticipatoriske tilpasning til EU.

Typer af politiske partier

Partierne i Central- og Østeuropa er blevet opdelt efter forskellige ofte overlappende kriterier. *Neoliberal* pro-marked og internationalt orienterede partier er blevet stillet over for *neo-traditionalistiske* partikularistiske partier og partier med *socialedemokratisk* observans. Herud fra er

skelnet mellem henholdsvis moderne/rationelle versus neo-traditionalistiske/nationale partier og vestligt indstillede moderniserende *pro-marked* partier versus *markeds-skeptiske* partier af religiøs, agrar eller socialistisk observans (se fx Thomas, 1999:8). Højrefløjen er blevet opdelt i henholdsvis konservative-traditionalistiske og konservative-liberale partier, venstrefløjen er i moderne socialdemokratier af den vesteuropæiske type over for mere ortodokse partier med baggrund i perioden før 1989 ("betonhovederne"). Delingen er gået ned igennem de enkelte post-kommunistiske partier.

Włodzimierz Weselowski præsenterer i artiklen "The Formation of Political Parties in Post-Communist Poland", *Sisyphus*, Vol. 9, No. 1, Warszawa 1993:9-32, en opdeling af de politiske partier der kan være brugbar og stemmer ganske godt overens med de nævnte inddelinger af partierne:

- nationale over for universelle
- konfessionelle over for sekulære
- autoritære over for demokratiske
- laissez-faire partier over for statsinterventionistiske
- elitistiske over for populistiske

Peter Kopecky peger i "Developing Party Organizations in East-Central Europe: What Type of Party is likely to emerge?", *Party Politics*, 4, 1995:515-534 på at partierne i de central- og øst-europæiske lande institutionelt har bevæget sig i retning af "catch all/electorale-professional" parti-modeller. De har alle været styret top-down og haft kun løse koblinger til vælgerne. Partierne har i Kopeckys egen formulering satset på "a wider clientele of voters . . . rather than opt for the well-defined segments of society".

Opdelingen af højrefløjen i traditionalistiske og liberale partier har især været benyttet i Polen og Ungarn. Traditionalisterne har taget udgangspunkt i religiøse, patriotriske og nationale værdier og har krævet et skarpt opgør med det gamle system ("dekommunikaci", "lustrace"). De har desuden krævet mere statsintervention, en mere familievenlig politik og større social lighed. I Atilla Ághs formulering har vi haft at gøre med "inward-looking" provinsielle holdninger og "parochial obscurantism" (Ágh, 1998: 203). Påstanden om at være "født til at herske

over folket" og repræsentere hele nationen har været udbredt. "Folket" opfattes som et emotionelt kulturelt fællesskab, homogent og udelt, med samme oprindelse og samme "blod" i årerne. I Ungarn har traditionalisterne rod i 1930'ernes populistiske bevægelse. Partipolitisk har populisterne været repræsenteret gennem især MDF og Istvan Csurkas MIEP. I Polen har de koblinger til katolsk fundamentalisme. Som fremhævet af Mirosława Grabowska i "Political Parties in Post-Communist Poland", *Sisyphus*, IfiS Publishers, Vol. 1(IX) 1993:72-73, har det været en udbredt holdning på højrefløjen at politik er "beskidt arbejde", "dirty business". Fundamentale religiøse værdier, fx spørgsmålet om abort, betragtninger er baseret på naturretten og derfor "hævet over politik". Der er også blevet stillet spørgsmål ved (ex)kommunisters politiske og sociale rettigheder, jævnfør diskussionerne om udrensningslovene ("dekommunikacja", "lustrace"). Accepten af den ny demokratiske orden har kort sagt været *betinget*.

De højre-liberale partier har søgt at appellere til den voksende sociale middelklasse og til de grupper der har klaret sig forholdsvis godt igennem transformationerne. Modsat højre-traditionalismen har vi her haft at gøre med "outward-looking" pro-europæiske og pro-marked holdninger. Overgangen fra plan til marked betragtes af disse partier som uløseligt forbundet med politisk demokrati. Som eksempler kan nævnes ODS og ODA i Tjekkiet, Alliancen af fri Demokrater i Ungarn (SZDSZ) og Frihedsunionen (UW) i Polen. Det deltagelsesprægede demokrati og anti-politik har i disse partier ikke været i særlig høj kurs. For højre-liberale er opgøret med det gamle system frem for alt strukturelt og fremtidsrettet, ikke baseret på ønsker om hævn. Kravet om retsforfølgelse af repræsentanter for det gamle system ("lustrace") har derfor ikke været i høj kurs.

På flere policy-felter har liberale været mere enige med moderne indstillede på venstrefløjen end med traditionalister inden for egen lejr. Dette banede vejen eksempelvis for det historiske kompromis i Ungarn efter valget i 1993 og den efterfølgende dannelse af den socialistisk-liberale regering under Guyla Horns ledelse. At et historisk kompromis endnu ikke har set dagens

lys i Polen har helt klart historiske årsager, frem for alt forholdene under undtagelsestilstanden i 1989 og Solidaritet-traditionen.

*Venstrefløj*en havde i de første år efter 1989 behov for en ny "stor vision". Selve det socialistiske princip havde mistet opbakning. Både de kommunistiske efterfølgerpartier og de historiske gendannede socialdemokratiske partier var derfor tvunget til at gennemtænke situationen og søge frem til en ny og helt anderledes praktisabel "common sense socialisme". Det lykkedes i overraskende høj grad. De ex-kommunistiske partier var få år efter de gamle systemers undergang i flere lande tilsyneladende blevet de bedste fortolkere af de nye post-kommunistiske værdier.

Også *andre* partiers fejl samt voksende økonomiske og sociale problemer og dårlig politisk ledelse ("bad governance") banede vejen for "post-kommunisternes" "come-back" ved en række valg i begyndelsen af 1990'erne. Venstresvinget i Polen og Ungarn er på udmærket vis gennemgået i Radoslaw Markowski, Gabor Tóka, "Left Turn in Poland and Hungary. Five Years After the Collapse of Communism", *Sisyphus*, I (IX), 1993. I udgangssituationen var venstre-partierne opdelt i to forskellige lejre, på den ene side traditionalistiske partier ("betonhovederne") der stædigt holdt fast i de marxistisk-leninistiske og klassiske socialdemokratiske, klassiske fagforeningsorienterede doktriner, på den anden side socialdemokratisk orienterede partier af "moderne" (vest)europæisk observans. De to forskellige ideologiske strømninger fandtes ofte *inden for* samme parti. "Gammel-kommunistiske" partier med rod i de gamle systemer stillede op ved næsten alle valgene, men – bort set fra Tjekkiet – uden at klare spærregrænserne og opnå parlamentarisk repræsentation.

Særtræk i de enkelte lande

Partierne og partisystemerne har som allerede vil være fremgået haft visse ligheder, men også betragtelige forskelle. Polen og Tjekkioslovakiet havde begge de stærke brede antikommunistiske bevægelsespartier, et fænomen som også gjorde sig gældende i de baltiske lande og i Bul-

garien og Rumænien. Højre-traditionalistiske ideologier har haft særlig stor tilslutning i Polen og Ungarn. I Ungarn var partierne og partisystemet "på plads" på tidspunktet for det første frie valg. De partier der dominerede det første frie valg fastholdt repræsentationen ved de efterfølgende, om end styrkeforholdet mellem dem ændredes kraftigt. Udkrystalliseringen af partisystemerne kom noget senere i lande der ved det første frie valg blev vundet af stærke bevægelsespartier. Centrum-højre var klart dominerende i Tjekkiet helt frem til 1996, hvorefter det tjekiske Socialdemokratiet (CSSD) kom stærkere på banen. I Polen, Slovakiet og Ungarn lykkedes det for den reformvenlige del af de kommunistiske partier at etablere nye socialdemokratisk orienterede "post-kommunistiske partier som alle fik del i regeringsmagten. Kun i Tjekkiet opnåede et autentisk historisk Socialdemokrati (CSSD) stor styrke, men det skete først fra midten af 1990'erne. Forskellen kan skyldes at det tjekiske kommunistiske parti (KSCM) stort set valgte at holde fast i de gamle marxistisk-leninistiske principper og aldrig på afgørende måde fik gjort op med perioden før 1989.

Der er skrevet meget om den partipolitiske udvikling i de enkelte lande og om bestemte partier. I det følgende vil jeg fremhæve fortrinsvist engelsksprogede bøger og artikler som efter min mening giver et godt indblik i enten det generelle partipolitiske billede eller enkelt partier. Særlig vægt vil som sagt blive lagt på de fire central-europæiske lande, Polen, Tjekkiet, Slovakiet og Ungarn. Endnu engang skal understreges at der også i det følgende vil være tale om et *udvalg* af relevante bøger og artikler.

Polens politiske efterkrigshistorie er på udmærket vis gennemgået i Grzegorz Ekiert, "Rebellious Poles: Political Crisis and Popular Protest Under State Socialism, 1945-89", *East European Politics and Societies*, Vol. 11, No. 2, Spring 1997:299-337. For så vidt angår det generelle partipolitiske billede kan for Polens vedkommende henvises til Aleks Szczerbiaks artikel, "Electoral Politics in Poland: The Parliamentary Elections of 1997" i *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 14, No.3, September 1998:58-83. Endnu engang kan for dette emne anbefales at læse Wlodzimi-

ers Weselowski, "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3 (119), Warsaw 1997, Miroslaw Grabowska, "Political Parties: Social Representative or Agent of Change", *Polish Sociological Review*, 4 (116), 1996:307-322, Paul G. Lewis and Radzislawa Gortat, "Models of Party Development and Questions of State Dependence in Poland", *Party Politics*, Vol. 1, No. 4, 1995. samt Aleksander Smolar, "Poland's Emerging Party System", *Journal of Democracy*, Vol. 9, No.2, April 1998. Solidaritet og AWS er gennemgået i Michal Wenzels, "Solidarity and Akcja Wyborcza "Solidarnosc". An Attempt at Reviving the Legend", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 31, No.2, 1998:139-156. Det polske venstreparti SLD's politiske come-back er på en god måde gennemgået i Voytek Zubeks, "The Phoenix Out of the Ashes: The Rise To Power of Poland's Post-Communist SdRP", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 28, No.3, 1995:275-306. For så vidt angår polsk politik siden 1989 kan anbefales Frances Millard, *Polish Politics and Society* (London and New York:Routledge, 1999). "Routledge Studies of Societies in Transition" indeholder bøger om flere central- og østeuropæiske lande og om tværgående emner, fx landreformer og reformer inden for finanssektoren.

Som fremgået har de polske partier og partisystemet som sådant gennemgået store forandringer siden det første (delvis) frie valg i 1989. Det hele startede med Solidaritets jordskredssejr i 1989, derefter fulgte "krigene i toppen" inden for Solidaritet og opsplittningen i flere partier. Valget i 1991 skabte et ekstremt multipartisystem, især fordi valgloven var helt uden spærregænse. Valgdeltagelsen var lav, under 50 pct. Ved 1993-valget blev skabt et moderat flerpartisystem, frem for alt takket være indførelsen af en spærregænse på fem procent. Ved valget i 1997 gik regeringsmagten tilbage til partier med udgang i Solidaritet først og fremmest takket være oprettelsen af valgalliancen Solidaritet der bragte stemmespildet ned til et minimum. Lige nu, efter præsidentvalget i oktober 2000, tyder meget på en snarlig opløsning af AWS og en drejning ved valget i 2001 over mod venstreparti SLD.

Det partipolitiske billede i Ungarn efter valget i 1998 er gennemgået af Bill Lomax i "The 1998 Elections in Hungary: Third Time Lucky for the Young Democrats", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 15, No. 2, June 1999:111-125, samt i Attila Ághs, "The Hungarian Party Theory in the Transition of Central Europe", *Journal of Theoretical Politics*, No.2, 1994. Socialistpartiets (MSZP) situation efter 1998-valget er gennemgået af Barnabas Racz i "The Hungarian Socialists in Opposition: Stagnation or Renaissance", *Europe-Asia Studies*, Vol. 52, No. 2, 2000:319-347. Om udviklingen frem til 1989 kan anbefales Rudolf L. Tökes, *Hungary's negotiated revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Volume 10, September 1994, Number 3, har for så vidt angår udviklingen frem til midten af 1990'erne udgivet et særnummer om Ungarn under overskriften "Hungary: The Politics of Transition" der indeholder afsnit om dynamikker, egenskaber og demokratisk udvikling og om de politiske partier, partisystemet samt det civile samfunds- og interesseorganisationernes rolle. For så vidt angår ungarsk politik og de politiske partier i de seneste år kan henvises til gennemgangen i András Köröszényi, *Government and Politics in Hungary* (Budapest: Central European University Press, 1999).

Ungarn udmærkede sig ved at partierne og partisystemet i store træk var på plads allerede på tidspunktet for afholdelse af det første frie valg i 1990. Et moderat flerpartisystem blev skabt med stort set samme partier repræsenteret, men styrkeforholdet mellem partierne har ændret sig markant over tid og partierne slap ikke for "krige i toppen". I 1994 indgik Socialistpartiet (MSZP) og Alliancen af Fri Demokrater (SZDSZ) en aftale som førte til det historiske kompromis og efterfølgende regeringssamarbejde. I opposition til den social-liberale regering skaffede FIDESZ sig en ny centrum-højre profil og blev et paraply-parti for forskellige højregrupperinger, fx MDF og det splittede kristelige parti (KNDP) der ikke kunne opnå pladser i parlamentet alene. Som i Polen undgik højrefløjen stemmespildet. Det forholdsvis konsensuale politiske system under den socialistisk-liberale

regering har under Orban bevæget sig i retning af majoritetsstyre ("majoritarian") efter princippet om at "the winner takes all" og ud fra den liberale udlægning af "autoritært demokrati".

Det tjekiske partisystem frem til midten af 1990'erne er gennemgået af Vladimir Dvoraková, Jiri Kunc, "The Czech Party System and its Dynamics", i Elzbieta Matynia (ed.), *Grappling with Democracy, Deliberations on Post-Communist Societies (1990-1995)*, Sociologické Nakladatelství, Prague, 1996, Steven Saxenberg, "A New Phase in Czech Politics", i *Journal of Democracy*, January 1999, samt Michal Klima, "Consolidation and Stabilization of the Party System in the Czech Republic", *Political Studies*, XLVI. Partierne og EU-aspektet er behandlet i Matthew Rhodes, "Czech Malaise and Europe", *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 2, March/April 2000.

Tjekkoslaviet var efter det gamle systems bratte undergang ("implosion") ved det første frie valg præget af konfrontationen mellem det kun svagt reformerede kommunistiske parti (KSC) og to brede antikommunistiske bevægelser, Borgerforum (OF) i Tjekkiet og Alliancen mod Vold (VPN) i Slovakiet. De to bevægelsepartier havde ikke dybe historiske rødder og heller ikke en "foundation myth" sådan som Solidaritet i Polen. Ud fra de to bevægelsepartier blev skabt helt nye partier, i Borgerforums (OF) tilfælde skulle ODA og (især) ODS blive de mest relevante og regeringsduelige partier.

Frem til valget i 1996 blev Tjekkiet styret af centrum-højre flertalsregeringer med Vaclav Klaus som den "stærke mand", siden 1996 har det tjekiske Socialdemokratis (CSSD) vundet større styrke ligesom oprettelsen af udbyrderpartiet fra Frihedsunionen (US), et udbyrderparti fra ODS, har ændret styrkeforholdet på højrefløj. Med Fire-Koalitionen blev skabt en taktisk valgsamarbejde mellem US, KDU-CSL og ODA, lige så meget rettet mod Vaclav Klaus og ODS som mod venstrefløj. Siden magtdelingsaftalerne mellem CSSD og ODS har partisystemet været under forandring, størst fremgang havde "Fire-Koalitionen", størst blev tilbagegangen for CSSD der især i de første måneder mistede stemmer til Fireparti-koalitionen og kommunisterne (KSCM). Polariseringen kom i

et stykke tid til at kredse om et for eller imod magtdelingsaftalerne mellem CSSD og ODS.

Parti-udviklingen i Slovakiet gennemgås i eksempelvis Michael Carpenter, "Slovakia and the Triumph of Nationalist Populism", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, No. 2, 1997 samt Martin Bútora og Zora Bútorová, "Slovakias Democratic Awakening", *Journal of Democracy*, January 1999.

I Slovakiet har standardpartier eksisteret side om side med ikke-standardpartier. Polariseringen i Slovakiet har siden delingen af Tjekkoslaviet været stærkt polariseret efter mønstret for eller imod Meciar. To gange er blevet etableret brede negative anti-Meciar alliancer, den sidste der blev etableret efter valget i 1998 skulle vise sig skrøbelig. Valgalliancen SDK blev således truet da ministerpræsident Mikolas Durinda oprettede sit eget kristelige parti (SDKU) og venstrepartiet SDL blev truet af et nyt udbyrderpartiet "Smer" der iflg. meningsmålinger i efteråret 2000 ville få mere end 20 pct. af stemmerne. Udbyrderpartier og protestpartier har øjensynligt haft bedre muligheder i Slovakiet end i andre centraleuropæiske lande, men partisystemet i Slovakiet har klart endnu ikke fundet sin endelige form.

Afsluttende bemærkninger

Efter godt 10 år kan konstateres at vi er ganske godt forsynet med relevant litteratur om de politiske transitioner og udviklingen af politiske partier og partisystemer i de central- og østeuropæiske lande. Politologer fra de central- og østeuropæiske lande har selv givet væsentlige bidrag til forståelsen af de særlige betingelser og udviklingsmønstre, det være sig mere specifikke emner eller mere overordnede temaer.

De første år var kendetegnet ved helt særlige dynamikker, frem for alt oprettelsen af de brede antikommunistiske partibevegelser og non-party system trækkene. Udgangssituationen har været ensartet, for så vidt som alle landene skulle skabe nye politiske partier og partisystemer efter 40 år med kommunistiske étpartistyre. Forskellene under især det gamle realsocialistiske system og i realsocialismes sene fase, de sidste år op til 1989, fik en afgørende betydning for såvel

transitionerne som for partierne og partisystemerne. Den kaotiske situation, den ekstraordinære politiske situation, og tomrummet lige efter de gamle systemers fald gav mulighed for at enkeltpersoner via "political crafting" og "political entrepreneurship" kunne øve stor politisk indflydelse.

De bedst institutionaliserede partier klarede sig bedst på det længere sigt. De post-kommunistiske partier evnede forbavsende hurtigt at gennemføre deres egne transformationer. Den gamle "cleavage" mellem det gamle system versus det nye system, der især i de første år fortrængte økonomiske og sociale skillelinier, blev med tiden mindre bestemmende, uden af den grund af være affrosset. Valgene er blevet mere retrospektive og mere forudsigelige. Demokratiet blev konsolideret i negativ forstand, for så vidt som faren for tilbageslag til det gamle system eller andre autoritære systemer er overvundet, i mere positiv forstand for så vidt som landene har bestået "two turn over testen". Anti-kommunistiske partier har accepteret post-kommunistiske valgsejre, om end ikke altid uden svære overvejelser. Ekstreme antisystempartier har indtil nu haft en overraskende lav vælgertilslutning.

Ex-kommunistiske partier i Polen, Slovakiet og Ungarn evnede som sagt uventet hurtigt at gennemføre deres egne indre transformationer og over for omverdenen fremstå som autentiske socialdemokratiske partier hvilket skulle få afgørende betydning for demokratiets udvikling. De kendte højre-venstreskalaer med udgangspunkt i Rokkans og Lipsets klassiske "cleavages" fra studier af vestlige partisystemer har en begrænset gyldighed i de tidligere kommunistiske lande. Højre-venstre-skalaerne og de nye skillelinier har i højere grad end i Vest (Europa) været socio-kulturelt bestemt.

I litteraturlisten neden for er givet titler på relevante bøger og tidsskriftsartikler. Forskningen omhandlende det "indre partiliv" lader stadig en del tilbage at ønske, men dette aspekt er vanskeligere at udforske og har som bekendt også været et svagt led også ved udforskningen af vesteuropæiske politiske partier.

Noter

1. Der er ofte blevet skelnet mellem "transitioner" og "transformationer", som regel ud fra at "transitioner" forudsætter overgang til en ny kendt tilstand (markedsøkonomi, demokrati), hvorimod "transformationer" ikke opererer med en ny bestemt tilstand, men holder flere muligheder åbne, også muligheden for overgang til nye autoritære og semi-autoritære systemer. I denne sammenhæng skelnes ikke skarpt mellem "transitioner" og "transformationer".
2. Tóka henviser her til Bartolini og Mair, Identity, Competition and Electoral Availability; O. Knutsen og E. Scarbrough, "Cleavage Politics", i J. van Deth og E. Scarbrough (eds.), *The Impact of Values* (Oxford: Oxford University Press, 1995):492-523.

Litteraturliste (et udvalg af relevant litteratur)

Bøger og artikler

- Ágh, Attila, "Hungary: After the Five years' excursion to the "Glorious Past", in: Bogdan Goralczyk, W. Kostecki and K. Zukrowska (eds.), *In the Pursuit of Europe* (Warsaw: ISP, PAN, 1995).
- Ágh, Attila, "The Paradoxes of Transition: The External and Internal Overload of the Transition Process", *The Journal of Communist and Transition Politics*, Vol. 10, no.3, September 1994.
- Ágh, Attila, *The Politics of Central Europe*, (London, Thousand Oakes, New Delhi: SAGE Publications, 1998).
- Almond, Gabriel A., G. Bingham Powell, Jr, *Comparative Politics Today, A World View* sixth edition, (Harper Collins College Publishers, 1996).
- Almond, Gabriel A., Sidney Verba, *The Civic Culture* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963).
- Andor, Laszlo, "Economic Transformation and Political Stability in East-Central Europe", *Security Dialogue*, Vol. 27 (2), 1996, pp. 207-225.
- Antohi, Sorin, Vladimir Tismaneanu (eds), *Between Past and Future, The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, (Budapest: CEU Press, 1999).
- Ash, Timothy Garton, "Revolution in Hungary and Poland", *The New York Review of Books*, 17 Aug., 1989.
- Augustinos, Gerasimos, *The National Idea in Eastern Europe, The Politics and Society*, 2nd Ed., Routledge, (London and New York: Routledge, 1996).
- Mc. Auley, Mary, *Russia's Politics of Uncertainty* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

- Balcerowicz, Leszek, "Understanding Postcommunist Transitions", *Journal of Democracy*, vol.5, no.4, October 1994.
- Balogh, András, "European Security and the Problems of Minorities in Central Europe" (paper).
- Barany, Zoltan, "The Return of the Left in East-Central Europe", *Problems of Post-Communism*, January/February 1995.
- Bartlett, David L., "Democracy, Institutional Change and Stabilisation Policy in Hungary", *Europe-Asia Studies*, vol. 48, no. 1, 1996(47-83).
- Baylis, Thomas A., "Plus a Change? Transformation and Continuity Among East European Elites", *Communist and Postcommunist Studies*, 1994 (27) (3) 315-328.
- Berend, Ivan T., *Central and Eastern Europe 1944-1993*, (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996).
- Bernhard, Michael, "Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe", *Political Science Quarterly*, vol. 108, no.2, 1993.
- Beukel, Erik, Kurt Klaudi Klausen, Poul Erik Mouritzen (eds), *Elites, Parties and Democracy*, (Odense: Odense University Press, 1999).
- Bielasiak, Jacek, "Substance and Process in the Development of Party Systems in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.30, no.1, 1997.
- Bozóki, András, "The Ideology of Modernization and the Policy of Materialism", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.13, no.3, September 1997.
- Bozóki, András (ed.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, (Budapest: CEU Press, 1999).
- Bozóki, András, "Intellectuals in a New Democracy: The Democratic Charter in Hungary", *East European Politics and Societies*, Volume 10, no.2, Spring 1996.
- Bozóki, András, "The Legacy of Dictatorship and the Political Change in East-Central Europe", *Comparative Social Research*, Vol. 14, 1994, pp. 131-155.
- Braun, Aurel, Zoltan Barany (eds.), *Dilemmas of Transition, The Hungarian Experience*, (New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999).
- Bryant, G.A., Edmund Mokrzycki (eds.), *Democracy, Civil Society and Pluralism* (Warszawa: IFIS Publishers, 1997).
- Bryant, G.A., Edmund Mokrzycki (eds), *The New Great Transformation?* (London and New York: Routledge, 1994).
- Bunce, Valerie, *Subversive Institutions, The Design and the Destruction of Socialism and the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Cahalen, Deborah J., "A Place to stand: Social Movements and Civil Society in Poland", *Polish Sociological Review*, 3 (107), 1994.
- Caratan, Branko, "The New States and Nationalism in Eastern Europe", *International Politics*, 34, September 1997.
- Carpenter, Michäel, "Slovakia and the Triumph of Nationalist Populism", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.30, no.2, 1997.
- "Civil Society after Communism" (discussion between Vaclav Havel and Vaclav Klaus), *Journal of Democracy*, no.1, 1996.
- Connor, Walter D., Piotr Ploszajski (eds.), *Escape from Socialism, The Polish Route*, (Warsaw: IfiS Publishers, 1992).
- Cook, Linda J., Mitchell A. Orenstein, Marilyn Rueschemeyer, *Left Parties and Social Policy in Post-communist Europe*, (Boulder, Col: Westview Press, 1999)
- Cortona, Pietro Grilli di, "From Communism to Democracy: Rethinking regime change in Hungary and Czechoslovakia", *International Social Science Journal*, May 1991, Vol. 43, no.2.
- Crampton, R.J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, (London and New York: Routledge, 1994).
- Dahl, Robert, *Polyarchy: Participation and Opposition*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1971).
- Dawisha, Karen, *Eastern Europe, Gorbachev and Reform, The great challenge*, Second edition, (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).
- Derleth, J. William, *The Transition in Central and Eastern European Politics* (Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2000).
- Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper and Row, 1957).
- Dreifelds, Juris, *Latvia in Transition*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- Dziewanowski, M. K., *The Communist Party of Poland, An Outline of History*, Second Edition, (Cambridge, Mass, and London, England: Harvard University Press, 1976).
- Engelbrekt, Kjell, "Unfinished Democracy, Political Transformation in Post-Communist Southeastern Europe", *Problems of Post-Communism*, vol. 44, no. 6, November/December 1997.
- Eriksen, Thomas Hylland, "Ethnicity versus Nationalism", *Journal of Peace Research*, vol.28, no.3, 1991.
- Fibich, Jiri, "The Post-Communist Mentality", *Perspectives*, Institute of International Relations, Prague, Summer 1995.

- Flockton, Chris and Eva Kolinsky (eds.), *Recasting East Germany* (London, Portland, OR: Frank Cass, 1999).
- Gallagher, Tom, "Democratization in the Balkans: Challenges and Prospects", *Democratization*, Vol. 2, no.3, Autumn 1995.
- Gallagher, Tom, *Romania after Ceausescu*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995).
- Goldman, M.F., *Revolution and Change in Central and Eastern Europe*, (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1997).
- Grabowski, Mirosław, "Political Parties: Social Representative or Agent of Change?", *Polish Sociological Review*, 4 (116), 1996.
- Grabowski, Mirosław, Political Parties: Social Representative or Agent of Change?", *Polish Sociological Review*, 4 (116), 1996.
- Grabowski, Mirosław, Stanisław Macek, *Piewsza Szesciolatka 1989-1995*, (Warszawa: ISP PAN, 1997).
- Higley, John and Michael G. Burton, "Types of Political Elites in Postcommunist Eastern Europe", *International Politics*, 34: 153-168 (June 1997).
- Holc, Janine P., "Liberalism and the Construction of the Democratic Subject in Postcommunism: The Case of Poland", *Slavic Review*", no.3 (Fall 1997).
- Holmes, Leslie, *Post-Communism, An Introduction*, (Oxford: Polity Press, 1997).
- Holmes, Leslie T. and Wojciech Roszkowski (eds) (1997), *Changing Rules, Polish Political and Economic Transformation in Comparative Perspective* (Warsaw: Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences).
- Huntington, Samuel, *The Third Wave: Democratization on the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991).
- Illner, Martin, "Post-Communist Transformation Revisited", *Czech Sociological Review*, Vol. 4, no. 2, Fall 1996.
- Inglehart, R., *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, (Princeton: Princeton University Press, 1990).
- Inglehart, R. (1977), *The Silent Revolution Changing Values and Political Styles*, (Princeton: Princeton University Press, 1977).
- Inotai, András, "Europe: Challenges and Risks at the Turn of the Century—An Economic Approach from Central Europe", *Perspectives*, Institute of International Relations, no. 6-7, 1996.
- Jablónski, Andrzej W., Gerd Meyer (eds.), *The Political Culture of Poland in Transition* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996).
- Katz, Richard S. and Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy, the Emergence of Cartel Party", *Party Politics*, Vol.1, No.1, 1995.
- Katz, Richard S., Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", *Party Politics*, 1, 1, 1995.
- Kirchheimer, O., "The Transformation of the Western European Party Systems", in J. la Palombara and M. Weiner (eds.) *Political Parties and Political Development* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966).
- Kitschelt, Herbert, "The Formation of Party Systems in East Central Europe", *Politics and Society*, 20, 1, March 1992.
- Kitschelt, Herbert, "Formation of Party-Cleavages in Post-Communist Democracies", *Party Politics*, Vol. 1, no.4, 1995.
- Kitschelt, H., Z. Mansfeld, R. Markowski, G. Toka, *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Knyzewski, Krzysztof, *Partei System Partyjny w Polsce w Okresie Transformacji Ustrojowej*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1998).
- Kofman, Jan, Wojciech Roszkowski, *Transformacja i Postkomunizm*, (Warszawa: PAN ISP, 1999).
- Kolarski-Bobinski, Lena (ed.), *Druga Fala Polskich Reform*, (Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999).
- Kopecký, Petr, "Developing Party Organizations in East-Central Europe, What type of Party is likely to Emerge?", *Party Politics*, Vol.1, No.4, 1995.
- Korbonski, Andrzej, "The Politics of Economic Reforms in Eastern Europe", *Soviet Studies*, Vol. XLI, No.1, January 1989, pp.1-19.
- Kotz, David with Fred Weir, *Revolution from Above, The Demise of the Soviet System*, (London and New York: Routledge, 1997).
- Kupchan, A. (ed.) (1995), *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, A Council of Foreign Relations Book, (Ithaca and London: Cornell Univ. Press).
- Körösényi, András, *Revival of the Past or new Beginning? The Nature of Post-Communist Politics*, (London and New York: Pinter Publishers, St. Martin Press, 1992).
- Körösényi, András, *Government and Politics in Hungary*, (Budapest: CEU Press, 1999).

- Lane, David & Cameron Ross, "Russian Political Elites 1991-1995: Recruitment and Renewal", *International Politics*, 34: 169-192 (June 1997).
- Lane, Jan-Erik, Svante Ersson, *Politics and Society in Western Europe*, (London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 1999).
- Lavigne, Marie, *The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy*, (Basingstoke: Macmillan, 1995, second edition, 1999).
- Leff, Carol K., *The Czech and Slovak Republics: Nation versus State* (Boulder, CO: Westview, 1998).
- Lewis, Paul G., *Central Europe since 1945* (London and New York: Longman, 1994).
- Lewis, Paul, "Civil Society and the Development of Political Parties in East-Central Europe", *Journal of Communist Studies*, Vol.9, December 1993.
- Lewis, Paul G., "Theories of Democratization and Patterns of Regime Change in Eastern Europe", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.13, No.1, March 1997.
- Lewis, Paul G. and Radzislawa Gortat, "Models of Party Development and Questions of State Dependence in Poland", *Party Politics*, Vol.1, no.4, 1995.
- Lijphart, A., "Democratic Political Systems", in A. Bebler and J. Seroka (eds), *Contemporary Political Systems: Classifications and Typologies* (Boulder, CO: Lynne Rienner, 1990).
- Linz, Juan J., and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transformation and Consolidation-Southern Europe, South America, Post-Communist Europe* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996).
- Lipset, Seymour Martin and Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives* (New York: Free Press, 1967).
- Lomax, Bill, "The Strange Death of "Civil Society" in Post-Communist Hungary", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 13, No.1, March 1997.
- Mahr, Alison and John Nagle, "Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, vol.28, no.4, 1994.
- Mair, Peter (ed.), *The West European Party System* (Oxford: Oxford University Press, 1990).
- Markowski, Radoslaw, "Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, no.3, 1997.
- Markowski, Radoslaw (red.), *Wybory Parlamentarne 1997. System Partijny, Podstawy Polityczne, Zachowanie Wyborcze*, (Warszawa: PAN ISP, 1999).
- Markwick, Roger D. "A Discipline in Transition?: From Sovietology to "Transitology", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.12, No.3, September 1996.
- Matynia, Elzbieta (ed.), *Grappling with Democracy. Deliberations on Post-Communist Societies (1990-1995)*, (Prague: Sociologické Nakladatelství, Prague, 1996).
- Millard, Frances, *Polish Politics and Society*, (London and New York: Routledge, 1999).
- Misiunas, Romuald and Rein Taagepera (1993), *The Baltic States, Years of Dependence 1940-1990*, (London: Hurst & Company, 1993).
- Miszlivetz Ferenc, "Participation and Transition: Can the Civil Society Project Survive in Hungary?", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 13, no.1, March 1997.
- Mokrzycki, Edmund, "From Proto-Capitalism to Post-Socialism: The Macro-Structural Dimension of two Changes of Political System in Poland", *Polish Sociological Review*, 3 (119), 1997.
- Morawski, Witold, *Zmiana Instytucjonalna*, (Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998).
- Nahaylo, Bohdan, *The Ukrainian Resurgence* (London: Hurst & Company, 1999).
- Nørgaard, Ole, "De post-stalinistiske samfund og demokrati", *Politica*, vol. 23, no. 3 1991.
- Palecki, Krzysztof, *Elity Polityczne w Polsce* (Wydawnictwo pokonferencyjne Kazimierz Dolny 19-21 listopada 1992), Zarząd Główny Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 1992.
- Pavkovic, A., H. Koscharsky, A. Czarnota (eds.), *Nationalism and Postcommunism. A Collection of Essays*, (Darmoth Publishing Company Limited, 1995).
- Pennings, Paul, Hans Keman, Jan Kleinnijenhuis, *Doing Research in Political Science* (London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 1999).
- Podgorecki, Adam, "The Communist and Post-Communist Nomenklatura", *Polish Sociological Review*, 2 (106), 1994.
- Politicus*, tidsskrift udgivet af "Institut Studiów Politycznych PAN", Warszawa.
- Pollert, Anna, *Transformation at Work in the New Market Economies of Central Eastern Europe*, (London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 1999).
- Pridham, Geoffrey (ed.), *Transitions to Democracy, Comparative Perspectives from Southern Europe, Latin America and Eastern Europe*, (Dartmouth, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney, 1995).

- Pridham, Geoffrey and Paul G. Lewis (eds.), *Stabilizing fragile democracies*, (London and New York: Routledge, 1996).
- Pridham, Geoffrey and Tatu Vanhanen (eds), *Democratization in Eastern Europe*, (London: Routledge, 1994).
- Przeworski, Adam, *Democracy and the Market*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
- Przeworski, Adam, Susan C. Stokes, Bernard Manin (eds), *Democracy, Accountability, and Representation* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1999).
- Ramet, S. (ed), *Eastern Europe Politics, Culture and Society Since 1939*, (Indiana Univ. Press, 1998).
- Riishøj, Søren, *Fra Konsensus-Demokrati til Output-Demokrati*, Esbjerg: Sydjysk Univ.forlag, 1997.
- Rupnik, Jacques, "The Post-Totalitarian Blues", *Journal of Democracy*, vol. 3, no. 1. 1992.
- Rychard, Andrzej, *Reforms, Adaption and Breakthrough* (Warsaw: IfiS Publishers, 1993).
- Sakwa, Richard, *Russian Politics and Society*, Second edition, (London and New York: Routledge, 1996).
- Sanford, G., *Poland The Conquest of History* (Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1999).
- Sartori, Giovanni, *Parties and Party Systems, A Framework for Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976).
- Schmitter, Philippe C., "Dangers and Dilemmas of Democracy", *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 2, 1994.
- Schöpflin, Georg, *Politics in Eastern Europe, 1945-1992*, (Oxford: Blackwell, 1993).
- Sisyphus, Social Studies, IfiS Publishers, Volume 1 (IX) 1993.
- Slodkowska, Inka (ed.), *Programy Partii i Ugrupowań Parlamentarnych 1989-1991, Czesc 1*, (Warszawa: Institut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1995).
- Soika, Jacek, "Transition to Democracy, The Challenge of the Unexpected", i "Cultural Dilemmas of Post-Communist Societies", (Warsaw: IfiS Publishers, 1994).
- Special Issue: "Nationalism Reexamined, on Nationalism", *Social Research*, Vol. 63, no. 1, Spring 1996.
- Staniszki, Jadwiga, *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experience*, (Berkeley: University of California Press, 1991).
- Stankovski, Jan, "Problems of Economic Transformation in Central and Eastern Europe", *Perspectives*, Institute of International Relations, Prague, no. 1, 1993.
- Szabo, Mate, "Nation-State, Nationalism and the Prospects for Democratization in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 27, 1994 (337-399).
- Szklarski, Bohdan, *Semi-Public Democracy, Articulation of Interests and Systemic Transformation*, Warsaw: Institute of Political Studies, Polish Academy of Science, 1997.
- Sztompka, Piotr, "Looking Back, The Year 1989 as a Cultural and Civilizational Break", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 29, no.2, 1996 pp. 115-129.
- Sztompka, Piotr, "Understanding Postcommunist Transition", *Journal of Democracy*, vol. 5, no.4, 1994.
- Thomas, Robert, *Serbia under Milosevic Politics in the 1990s*, (London: Hurst & Company, 1999).
- Turnovec, Frantisek, "Votes, seats and power: 1996 parliamentary election in the Czech Republic", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.30, no.3, 1997.
- Tökés, Rudolph L., *Hungary's Negotiated Revolution: Economic Reform, Social Change, and Political Succession, 1957-1990*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- Urban, Michael, *The Rebirth of Politics in Russia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- Ware, Alan, *Political Parties and Party Systems*, (Oxford: Oxford University Press, 1996).
- Weselowski, Włodzimierz, "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3(119), 1997.
- White, Gordon, "Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analytical Ground", *Democratization*, vol.1, no.3, 1994.
- Wilson, Andrew, *Ukrain Nationalism in the 1990's, A Minority Faith* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- Wojtaszczyk, Konstanty Adam, *Partie w Panstwie Demokratycznym*, (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998).
- Zarycki, Tomasz, "Politics in the Periphery: Political Cleavages in Poland Interpreted in their Historical and International Context", *Europe-Asia Studies*, Vol. 52, No. 5, 2000, pp. 851-873.
- Zecitini Salvatore (ed.), *Lessons from Economic Transition, Central and Eastern Europe in the 1990's* (Kluwer Academic Publishers, 1997).
- Zubek, Voytek: "The Reassertion of the Left in Post-communist Poland", *Europe-Asia Studies*, Vol.46, no.5, 1994 (801-837).